

Recenzja pracy doktorskiej mgr Jumany Mussy pt.: *Becoming animal – becoming posthuman: Of hybridity and mutability of characters in Terry Pratchett’s fiction*

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska mgr Jumany Mussy stanowi próbę systematyzującego omówienia zagadnienia statusu konkretnej kategorii postaci literackich funkcjonujących w obrębie świata wtórnego stworzonego przed Terry’ego Pratchetta w serii powieści z gatunku comic fantasy tworzących łącznie cykl Świata Dysku. Autorka koncentruje się tutaj na postaciach, na których tożsamość składają się cechy odnoszące się do fizycznej bądź psychicznej natury zwierząt, starając się przeanalizować ich konstrukcję i funkcje opierając się na bieżących tendencjach w badaniach literackich prowadzonych w kontekście takich koncepcji krytycznych jak hybrydowość, post-humanizm, czy pojęcie Inności („The Other”).

Mając świadomość, że twórczość T. Pratchetta funkcjonuje w obrębie gatunkowych tradycji literackich sięgających swoimi korzeniami daleko poza współczesność, Autorka stara się również odnieść się w toku swojego wywodu do dziedzictwa bajki i baśni, literatury ludowej, a także mitu. Z samej natury podejmowanego tematu wynika tu zatem, że argument rozwinięty w rozprawie umiejscawia się niejako na rozstaju zarówno różnorodnych tradycji krytycznych, jak i różnych poziomów odczytania samego tekstu literackiego.

Na rozprawę składa się wstęp, trzy rozdziały rozwijające argument, zakończenie i bibliografia. We wstępie autorka dysertacji stara się przybliżyć czytelnikowi postać T. Pratchetta, rozpoczynając od przytoczenia biografii pisarza starając się jednocześnie

przywołać opinie krytyczne charakteryzujące ogólny charakter jego twórczości. Jakkolwiek cenny jest to kontekst, to wydaje się też jednak, że skoncentrowanie się na postaci Pratchetta powoduje, że wstęp pracy jest niejako przytłoczony ogólną biografią omawianego pisarza i nie wprowadza w jasno określony zakres tematyczny podejmowany w dysertacji. Wrażenie to pogłębia fakt, że raczej zdawkowe omówienie zawartości poszczególnych rozdziałów, którym Autorka kończy tę część pracy, urywa się bez określenia ogólnej tezy i myśli przewodniej, która określałaby ramy spójności toku argumentu.

Następujący po części wstępnej, pierwszy rozdział pracy zawiera omówienie bieżącego stanu badań i podejść krytycznych w zakresie koncepcji osoby i osobowości, tożsamości i wzajemnych relacji psychiki i cielesności. Autorka wykazuje się tutaj bardzo dobrą znajomością swoich źródeł, pewnie porusza się po różnorodnych tradycjach i podejściach metodologicznych i jest w stanie sprawnie, logicznie i wnikliwie omówić ich główne tezy i założenia. Podążając za argumentem w tej części pracy można zauważyć, że Autorka dąży m do osadzenia omawianego aspektu twórczości Pratchetta w możliwie jak najszerszym kontekście badawczym, gdzie różne podejścia uzupełniały by się, tworząc bogate podłoże do analizy.

Można jedynie czasem odnieść wrażenie, że zakres przywoływanych autorytetów jest zbyt szeroki odniesieniu do bardzo praktycznego kontekstu konstruowania analitycznego argumentu. Mamy tu bowiem nie tylko odniesienia do krytyki feministycznej, ale także studiów nad potwornością, bachtinowskiej tradycji studiów nad groteskowością i karnawalizacją, post-humanizmu, czy koncepcji stawania się stworzonej przez Deleuze'a i Guattari'ego. Faktem jest, że wszystkie te konteksty krytyczne mają potencjalnie swoje zastosowanie do omówienia tematu podjętego w dysertacji, jednakowoż odnieść można tu wrażenie, że wielość przywołanych metodologii utrudnia stworzenie jednego, spójnego podłoża metodologicznego pod analizę konkretnych tekstów. Z natury swojej większość z przywołanych podejść jest na tyle indywidualnych, jeśli nie hermetycznych, że ich robocza synteza nie zawsze jest możliwa. Wydaje się zatem, że rozdział zyskałby na wprowadzeniu pewnej hierarchizacji przytaczanych podejść dla stworzenia bardziej syntetyzującej i spójnej bazy metodologicznej.

Trzeba w tym miejscu oczywiście przyznać, że większość z przywoływanego na tym etapie kontekstu krytycznego jest, przynajmniej w pewnym stopniu, używana podczas analiz poszczególnych utworów w dalszej części dysertacji i przywoływanie wielu perspektyw wzbogaca wywód w wielu miejscach. Faktem jest, że operowanie bogatym podłożem

krytycznym może stanowić zaletę każdego naukowego argumentu, ale można mieć wrażenie, że czasem szeroki zakres metodologiczny przytępia nieco wyrazistość ogólnej tezy dysertacji.

Innym mankamentem wywodu, zarówno w pierwszym jak i drugim rozdziale, jest niepotrzebne odwoływanie się do przykładów z powieści Świata Dysku w trakcie wprowadzania poszczególnych założeń metodologicznych. Wydaje się, że taka praktyka burzy logikę wywodu i stwarza wrażenie, że zaciera się chronologiczna granica pomiędzy częścią przedstawiającą aparat metodologiczny i częścią gdzie aparat ten ma być aplikowany do praktycznej analizy tekstów będących przedmiotem argumentu.

W drugim rozdziale rozprawy Autorka stawia sobie za cel niejako zbalansowanie przywoływanego tła twórczości Pratchetta poprzez omówienie relacji omawianych motywów z ich pierwowzorami w literaturze epok dawnych, zarówno w folklorze i literaturze, mówiąc ogólnie, popularnej bądź ludowej, jak i gatunkach tradycyjnie postrzeganych jako wyższe. Wywód w pierwszej części rozdziału jest tu przeprowadzony sprawnie i konsekwentnie i w efekcie Autorce udaje się określić kulturowo-literacki kontekst dla motywów i postaci gdzie ludzka i zwierzęca tożsamość interakują, bądź spajają się ze sobą.

Wątpliwość może tu budzić jedynie brak bardziej dobitnego rozróżnienia pomiędzy przetworzeniami tradycji baśniowej przez dziewiętnastowiecznych twórców jak Andersen czy bracia Grimm, a prawdziwie autentyczną tradycją bajki ludowej zakorzenioną w starszych pokładach europejskiej kultury.

Więszym jeszcze problemem kompozycyjnym rozdziału, poza niepotrzebnymi, niejako „przedwczesnymi” odwołaniami do twórczości samego Pratchetta, jest jego końcowa część gdzie czytelnik otrzymuje najpierw omówienie bajki o Kopciuszku w kontekście platonizmu, a następnie sekwencję podrozdziałów (szczególnie od 2.2.2 i kolejne) w których omawiane są motywy ludzko/zwierzęcej tożsamości w twórczości George’a R. R. Martina, A. Sapkowskiego, D. W. Jones, J.K. Rowling i A. Carter. W efekcie zamiast konsekwentnego nakierowania wywodu na meritum – czyli szczegółową analizę twórczości Pratchetta, odchodzimy tutaj coraz bardziej od głównego nurtu argumentu, koncentrując się na omawianiu innych autorów powiązanych z gatunkiem fantastyki. O ile w przypadku twórczości Tolkiena, można tu mówić o tak przemożnym, kompleksowym wpływie na całą tradycję gatunku, że uzasadnia to poniekąd omówienie tego kontekstu, to wydaje się, że w przypadku innych autorów, przywoływanie potencjalnych paralelizmów, analogii i kontrastów w zakresie motywów hybrydowości pomiędzy nimi a Pratchettem nie wnosi nic więcej do toku argumentu poza potwierdzeniem, że są to motywy powszechne i różnie

rozwijane w literaturze spekulatywnej, co można byłoby udowodnić w bardziej ekonomiczny sposób.

Jest to szczególnie istotne w kontekście faktu, że pojawia się w dysertacji pewna dysproporcja pomiędzy objętością poszczególnych jej części. I tak część formalnie teoretyczna, za którą trzeba uznać wstęp i pierwsze dwa rozdziały, liczy sobie łącznie 93 strony, natomiast właściwą część analityczną stanowi dopiero rozdział trzeci, liczący 76 stron. Wydaje się to odzwierciedlać pewne przeładowanie rozprawy szerokim kontekstem teoretycznym i tłem kulturowym, z którego część nie jest potrzebna do praktycznej analizy w zakresie tematycznym określonym w rozprawie.

W tym kontekście miło jest stwierdzić, że rozdział trzeci dysertacji, w którym Autorka koncentruje się na konkretnej twórczości Pratchetta, kompensuje w olbrzymiej mierze niefortunne decyzje kompozycyjne, które można stwierdzić w poprzednich rozdziałach. Przeprowadzona w rozdziale analiza jest przede wszystkim oparta na bardzo dobrej znajomości całej twórczości Pratchetta z całym jej bogactwem i niuansami, co samo w sobie stanowi, wbrew pozorom, niebagatelne osiągnięcia intelektualne. Co więcej, Autorka przeprowadza to rzeczową, pogłębioną i inteligentną analizę, trzymając się blisko omawianego tekstu. Widoczna jest tu każdorazowo wrażliwość na kontekst omawianych scen; Autorce udaje się zazwyczaj sprawnie i przekonująco powiązać znaczenie motywów i odniesień pomiędzy różnymi powieściami gdzie pojawiają się te same postacie.

W efekcie każda z postaci tak potencjalnie różnych i swoistych jak Angua, Gaspode, Greebo, the Duc, czy Ludmila jest poddana wyczerpującej analizie, w trakcie której Autorce udaje się wnikliwie opisać zazwyczaj unikalny charakter jednostkowej tożsamości danej postaci i jednocześnie prześledzić wpływ tejże tożsamości na psychologiczną motywację determinującą charakter i status danej postaci w obrębie świata fikcyjnego stworzonego przez T. Pratchetta. Wiele ze spostrzeżeń i obserwacji Autorki cechuje tu oryginalność i dojrzałość w psychologicznej ocenie.

Na szczególne uznanie zasługuje w tym kontekście wieńcząca rozdział analiza postaci Granny Weatherwax. Każda próba krytycznego omówienia konstrukcji i znaczenia tej postaci w obrębie całej twórczości Pratchetta jest, ze swej natury, zadaniem bardzo ambitnym, i dlatego tak istotne jest, że Autorce dysertacji udało się przedstawić pogłębioną i wyczerpującą wizję tożsamości i funkcji tej postaci jaka wyłania się z diachronicznego kontekstu wielu powieści Świata Dysku, gdzie postać Granny Weatherwax stanowi istotny komponent świata przedstawionego. Przedstawiona tu analiza szczególnie sprawnie inkorporuje motyw lustra i odbicia, a także Pożyczenia (czytanego w aspekcie potencjalnej transformacji świadomości)

tworząc pogłębiony i wnikliwy obraz tej złożonej i trudnej do opisanía postaci. Pomimo, że chwilami argument wybiega nieco poza formalne ramy tematyczne rozprawy, to jego organiczna spójność i relewantność dla całości wywodu powoduje, że fakt ten nie razi, a wręcz przydaje wartości przeprowadzonej analizie.

W tym kontekście natomiast deprymuje nieco fakt, że argument urywa się tu dość raptownie (choć, przyznać trzeba, efektownie) i nie znajdujemy na końcu rozdziału żadnego syntetycznego zwięźczenia czy podsumowania całości wywodu. Powoduje to, że czytelnik nie dostaje na żadnym etapie wyrazistego posumowania czy odniesienia przeprowadzonych analiz do zasadniczej tezy rozprawy. Faktycznie dopiero w konkluzji pracy odnajdujemy najbardziej efektywną próbę zbiorczego ukonkretyzowania rezultatów przeprowadzonych analiz.

Z pomniejszych spraw w rozdziale trzecim można byłoby jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że, szczególnie zważywszy na zakres tematyczny dysertacji, dobrze byłoby przytaczać nowsze źródła antropologiczne traktujące o ewolucji naczelných niż dzieła Darwina (w przypisie na str. 104), tym bardziej, że olbrzymi rozwój dyscypliny nawet od czasu śmierci T. Pratchetta pozwala na świeże pojrzenie na ten aspekt twórczości autora, wzbogacone o nowy faktograficzny kontekst.

Podsumowując można stwierdzić, że dysertacja doktorska p. Jumany Mussy dowodzi dużych umiejętności analitycznych, zdolności do wnikliwego spojrzenia na tekst literacki, a także pogłębionej znajomości przyjętego pola badawczego i sprawnego operowania szerokim aparatem metodologicznym i krytycznym. Jakkolwiek kwestionować można by zasadność niektórych decyzji kompozycyjnych przyjętych w pracy, nie stanowi to poważnego uchybienia, które w znaczący sposób ujmowałoby wartości całości przeprowadzonego tu dojrzałego projektu badawczego.

Również strona formalna dysertacji, jak i jej warstwa językowa nie budzą zastrzeżeń i świadczą o kompetencjach Autorki w tym względzie. Z drobiazgów można byłoby ewentualnie zastanowić się jedynie nad zasadnością stosowania raczej rzadkich przymiotnikowych wariantów takich jak „humanistic”, czy „idealistic” (str. 11; tym bardziej, że mamy też wersję „humanist” nas str. 12). Podobnie chyba częściej formą niż przyjęta przez Autorkę „comedic fantasy” (str. 4) jest „comic fantasy”. Można byłoby jeszcze ewentualnie wyeliminować niefortunne wyrażenia takie jak „somewhat comprehensive analysis” (str. 4). Podobnie dla większej czytelności można byłoby rozdzielić pierwotne i wtórne źródła w bibliografii.

Konkludując, recenzent może z całym przekonaniem stwierdzić, że rozprawa doktorska p. mgr Jumany Mussy spełnia wszystkie ustawowe i zwyczajowe wymogi stawiane pracom doktorskim, co pozwala wnosić o dopuszczenie doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Bartłomiej Błaszkwicz